

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN İNGİLİZ BASININA YANSIMALARI

Fahriye Begüm YILDIZELİ

(Dr. Öğ. Üyesi)

<https://orcid.org/0000-0001-6312-8405>

begumyildizeli@gmail.com

Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Gülümbe Kampüsü
11210 BİLECİK

Geliş Tarihi: 08.10.2021

Kabul Tarihi: 25.02.2023

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.1006601

Öz: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Savaşın sonunda 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan bu yana İngiliz dış politikasındaki Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma fikrinin ve müttefikliğin tüm yönleriyle ortadan kalktığı görülmüştür. Özellikle İngiliz kamuoyunun baskısı ve siyasi partilerinin kolonyalist çıkarlarını ön plana almasıyla birlikte alınan kararlar Osmanlı topraklarını güvende tutmaya çalışmaktan uzaklaşmıştır. 1876'dan itibaren Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin doğasını değiştiren Doğu Sorunu krizinin özellikle William E. Gladstone ve Benjamin Disraeli rekabetinde gerçekleşen Liberallerin ve Muhafazakârların çekişmelerinin ve İngiliz toplumunun görüşlerinin bu süreçte ne kadar önemli olduğu tartışmaya açıktır.

İngiliz Parlamentosunda ve Kraliçe Viktorya Dönemi'nde daha da önem kazanan dinî, ahlaki, emperyalist değerler ve Doğu kültürüne artan ilgi ile birlikte kamuoyundaki tartışmalarda Osmanlı Hristiyan tebaanın Balkan topraklarındaki durumlarının önemli meseleler hâline geldiği görülmüştür. Bu çalışmada, Osmanlı-Rus Savaşı süresince İngiliz basını değerlendirilerek İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetinin oluşmasındaki etkisini ve yansımalarını analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, İngiliz kamuoyu, İngiliz emperyalizmi.

REFLECTIONS OF THE OTTOMAN-RUSSIAN WAR OF 1877-1878 IN THE BRITISH PRESS

Abstract: After the Ottoman-Russian War of 1877-1878, a new era began in the Ottoman-British relations. The end of the war witnessed the abolition of the idea of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire prevailing in the British foreign policy since the Crimean War of 1853-1856 and the disappearance of all aspects of the Ottoman-British alliance. Especially the decisions taken under the pressure of the British public and political parties' colonialist interests proved to be far from endeavouring to enable the safety of the Ottoman lands. The importance of the Eastern Question crisis, which had changed the nature of Ottoman-British relations since 1876, especially the conflicts between Liberals and Conservatives representing the rivalry of William E. Gladstone and Benjamin Disraeli and the views of British society in this process is all open to debate.

It is observed that the situation of the Ottoman Christian subjects on the Balkan lands became an important issue in the public debates together with the increasing interest in religious, moral, imperialist values and the Eastern culture, which gained more significance in the British

parliament and Queen Victoria era. Evaluating the British press during the Ottoman-Russian War, this study will analyse its impact and reflections on the formation of the British policy towards the Ottoman Empire.

Key Words: Ottoman-Russian War of 1877-1878, British public opinion, British imperialism.

Giriş

XVI. yüzyıla kadar uzanan Osmanlı-İngiliz ilişkileri şüphesiz ki 1853-1856 Kırım Savaşı sürecinde en parlak dönemini yaşamıştır. 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) öncesinde Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin geldiği aşama, Kırım Savaşı sırasında oluşturulan ittifaka göre oldukça farklıdır. 1870’li yıllarda Balkanlar ve özellikle Bulgaristan’daki isyanlar sonucunda değişen algıyla birlikte kamuoyunun çoğunluğu resmî politikaların önemsiz olduğunu ve İngilizlerin olayların gerçekliğini anlaması için zamanın gerisinde olduğuna inanmaktaydı. Kamu diplomasisinin önem kazandığı bugünlerde ayrıca Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin ikincil öneme sahip olduğuna yönelik genel bir kanı mevcuttu. Tüm bunlara ek olarak William E. Gladstone’un 5 Eylül 1876 tarihinde “Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu” adlı ünlü kitapçığını yayımlaması İngiliz halkını tek bir amaç için birleştirmeyi başarmıştı: “Osmanlı Hristiyan tebaasına karşı Türk barbarlığını durdurmak.”¹ Liberal politikacı bunu sadece evrensel insani değerler ve adaleti geri getirmek adına yaptığını iddia etse de bu aynı zamanda halk arasında Müslüman Türklere karşı Hristiyanlara yardım etmek olarak algılanmaktaydı.² Bu mesajlar özellikle sanayileşmeyle birlikte yükselmekte olan İngiliz işçi sınıfları tarafından benimsenmiştir. 1876’daki kitapçığı ve konuşmalarıyla birlikte Gladstone partisinden istifa etmiştir. Seçim amaçlarından özgür hareket etmesi, takipçileri tarafından tamamen Hristiyanlık adına çabalayan cennetten gönderilen bir lider olarak görülmesini sağlamıştır.

Kraliçe Viktorya Dönemi’nde bilim ile sanata olan ilginin artması ve basın devrimi ile birlikte İngiliz toplumu gazete haberlerini okuma ve dış politikayı inceleme kültürünü daha da geliştirmişti. Kırım Savaşı, sadece Osmanlı-İngiliz ittifakının diplomatik açıdan kanıtı olmamış, aynı zamanda basın ve halk arasındaki ilişkinin de buluşma noktası hâlini almıştı. Bu durumun zaman zaman okuyucular arasında “kelebek etkisi” yarattığı da görülmüştür. Hükûmetin Osmanlıdaki isyanlar ile ilgili resmî raporlarını kamuoyuna açıklamasından önce, İngiliz basını Osmanlı karşıtı propagandaya yol açan bir bilgi birikimi yarattı. Gazete okurlarının editörlere yazdığı

¹ William E. Gladstone; *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray Publishing, Londra, 1876.

² *age.*; s. 8-9, 25-26.

mektuplar, kamuoyunu etkilemenin ana kaynaklarından biri olarak kabul edilebilir. XIX. yüzyıl İngiltere'sinde, Jones'un "kâğıda yazmak" olarak nitelendirdiği kısmen okuyucuların sözcüklerini ve adlarını basılı olarak görme tutkusuyla motive edilen gazetelerdeki okuyucudan gelen yazışma sütunları, gazetelerin en popüler bölümleriydi.³ İngiliz halkı Osmanlı Devleti içinde yaşanan olaylardan yalnızca Disraeli Kabinesinin resmî raporlarından değil, Bulgar Ajitasyonu'ndan bu yana alışageldiği gazete muhabirlerinden bilgileniyordu. Özellikle *Daily News* gazetesi Osmanlı Devleti'ndeki olayları kapsayan ana kaynak iken Gladstone ve destekçileri kitlelerin sesi hâline gelmişti.

Kamu diplomasisi her ne kadar XXI. yüzyılda önem kazanmış ve belirginleşmiş bir kavram olsa da bunun erken örneği Kraliçe Viktorya Dönemi İngiltere'sinde görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan azınlıkların konumu üzerinden geliştirilen politika ve söylemlerle hem ülkenin iç siyaseti yön değiştirmiş hem de Osmanlıya yönelik dış politika unsurları yeniden tanımlanmıştır. Bu çalışmada, yaşanan bu gelişmeler ışığında, öncelikle Kırım Savaşı döneminde İngiliz kamuoyunun Lord Palmerston'un liderliğinde Rus aleyhtarı ve savaş yanlısı görüşlerle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını izlemesinin nedenleri de analiz edilecektir. Bu deneyimle birlikte İngiliz gazetelerinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na bakış açıları, Osmanlı Devleti'ne yönelik değişen tutum ve siyasi duruşları ile William E. Gladstone'un önderliğinde kamuoyunun dış politikada etkin bir aktör hâline gelmesinin nedenleri değerlendirilecektir. Osmanlı Kırım Savaşı ile Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkileri karşılaştırılacak, İngiliz Parlamentosundaki tartışmaları ve basına yansımaları analiz edilecektir.

1. 1853-1856 Kırım Savaşı'nın İngiliz Kamuoyuna Etkileri

XIX. yüzyıl boyunca İngiliz toplumunun dış politikaya ve haberlere artan ilgisi gazete endüstrisindeki değişikliklere bağlanabilir. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda 357 yeni gazete ve dergi⁴ çıkarken telgrafın icadı yadsınamaz bir şekilde Doğu Sorunu'nu canlı tutmuştur. Haber devrimi ile birlikte, her yurttaşın gazete editörlerine gönderdikleri mektuplar yoluyla dış politika ve Parlamento meseleleri hakkında yorum yapılabilecek geniş bir alan doğdu. Böylelikle sosyal sınıfların arasındaki sınırlardan bağımsız olarak

³ Aled Jones; *Powers of the Press: Newspapers, Power and the Public in Nineteenth Century England*, Scholar Press, Aldershot, 1996, s. 187.

⁴ Joseph G. Muddiman, Williams J. B. (ed.); *The Times Tercentenary Handlist of English & Welsh Newspapers, Magazines and Reviews, 1620-1920*, University of Michigan Library Press, Londra, 1920, s. 84-89. Jonathan P. Meller; *The Development of Modern Propaganda in Britain 1850-1902*, Durham theses, Durham University, Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/246/>, s. 64. (Erişim tarihi: 20 Eylül 2021)

İngiliz toplumunun her kesimine ifade özgürlüğü tanınmış oldu. Negrine bu değişimin bir sonucu olarak “bireysel başlıklar için reklam gelirlerinin artan önemi ve kitle iletişim araçlarının da artmasıyla daha geniş kitlelere ulaşması” olgularına dikkat çekmektedir.⁵ Buna ek olarak Larkin, damga vergisinin kaldırılmasının İngiltere’deki gazete sayısının artmasındaki ana itici güç olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir.⁶ Çünkü damga vergisinin kaldırılması toplumdaki tüm sınıflara seçim özgürlüğü vermiş ve fiyat düşünmeden haberleri okuyabilme konusunda da önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Bu nedenle, Kırım Savaşı’ndan sonra Bulgar Ajitasyonu’nun, gazete endüstrisinin her açıdan yükselişine katkıda bulunan benzersiz bir kamusal deneyim olduğunu söylemek de yerinde olacaktır. Propagandanın önde gelen gazetecilerinden *Northern Echo*’nun editörü W. T. Stead, “araştırmacı gazeteciliğin babası” lakabını almış ve onu daha yüksek siyasi alanlara yükseltmesi bakımından da profesyonel bir tanınma kazanmıştır.⁷ Bununla birlikte, yerel gazetelerde çıkan haberlerin sayısı, halkın Bulgar Ajitasyonu’na olan ilgisinin bariz bir şekilde yüksek olduğunu göstermiştir. Jones, “XIX. yüzyılda Britanya’da gazete üretimine yönelik hükümet politikasının yalnızca Ajitasyon tarafından değil, aynı zamanda ekonominin ihtiyaçlarına ve toplumun siyasi ve ahlaki durumuna ilişkin algıların değiştirilmesiyle şekillendiğini” savunmaktadır.⁸

Halefleri tarafından “Palmerston’un geleneği Osmanlı dış politikası” olarak anılacak olan bu Osmanlı-İngiliz ittifak ilişkisinin mimarı olan Lord Palmerston özellikle Hristiyan azınlıklar üzerindeki Rus tehdidine karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü korumacı bir politika belirlemiştir. Kırım Savaşı’ndan itibaren, Osmanlı Devleti’ne yönelik geleneksel Palmerston yaklaşımları muhafazakâr ya da liberal fark etmeksizin tüm hükümetler tarafından takip edilmiştir. Aslına bakılırsa Palmerston doktrinleri, Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunmasını ve esas olarak Devlet içindeki Hristiyan azınlıklar için uygulanacak reformları içeriyordu. Kırım Savaşı, İngilizlerin Osmanlı Devleti’ni koruması sorununa odaklanarak basının kamuoyunu nasıl etkilediğini göstermesi açısından hayati öneme sahip olduğunu kanıtlamıştı. Palmerston, Protestan İngilizleri Kırım Savaşı sırasında Ortodoks Rusya’ya karşı birleşmeye teşvik ederken kitleler arasında milliyetçi duyguları uyandırmıştır.

⁵ Ralph Negrine; *Politics and the Mass Media in Britain*, Taylor&Francis e-library, 2005, s. 49.

⁶ Brendan W. Larkin; *The Times and the Bulgarian Massacres*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wesleyan University, Nisan 2009, s. 53.

⁷ Owen Mulpetre; *W. T. Stead and The New Journalism*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Teeside, 2010, s. 94.

⁸ Jones; s. 24.

Rus İmparatorluğu, İngiliz emperyalizmi ve uluslararası arenadaki prestiji için bir tehdit oluşturduğundan 1830'lardan itibaren İngiliz toplumunda Rus karşıtı duygular güçlenmiş ve bu da nihayetinde kamuoyunda bir bölünme yaratmıştır. Bu dönemde İngiltere'deki gazete ve dergilerin sayısının artması ve okuyucularının kıta aşırı olaylara olan hevesinin, kamuoyu ve dış politika arasındaki etkileşimi arttırdığı açıktır. 1853'te Rusların Osmanlı topraklarına yönelik yayılmacı ve saldırgan politika haberlerinin gelmesiyle, Başbakan Lord Aberdeen ile İçişleri Bakanı Lord Palmerston arasında görüş ayrılıkları ve yeni bir dış politikanın belirlenmesi konusunda Kabinede bölünmeler yaşanmaya başladı. Bu kutuplaşmanın Osmanlı Devleti'nin İngiliz himayesini devam ettirmenin sorgulanması ya da bu politikanın bırakılması durumunda Avrupalı güçlerden gelebilecek olası tehlike ve tehditler gibi sonuçları olduğu söylenebilir. Martin, Lord Aberdeen'in bu güçlerle uzlaşma istediğini, ancak 'Lord Palmerston'un Türkiye için cesur bir politika sunmak pahasına filoyu saldırılara karşı bir tehdit olarak kullanmak taraftarı olduğunu ve böylece barışı sağlamak için arabulucu rolünde başarısız olsa dahi geri çekilme özgürlüğünü geciktirecek düşmanca adımlar atmak istemediğini belirtmektedir.⁹

23 Eylül 1853'te *Daily News*'in İstanbul muhabiri: "Lord Palmerston'un başarısı dışında hiçbir şey, safların ve tüm sınıfların devlet adamına karşı minnettarlığına eşit olamaz. Birkaç Türk'ün, şu anda ülkelerinden ayrılmaları mümkün olsaydı, Londra'ya bu zorlu acil durumda verdiği hizmetler için şahsen teşekkür etmeye istekli olacaklarını söylediklerini duydum. Bu amaçla ulusal bir hitaptan söz edildiğini bile duydum ancak bunun açık nedenlerden dolayı Hükûmetin onayını almasında bazı güçlükler olabilir."¹⁰ *The Blackburn Standard* gazetesi de 28 Eylül 1853'te "Palmerston bu ülkeyi böyle bir rezalete ve Avrupa barışını böyle bir belirsizliğe bulaştıran sefil politikanın tarafı değildir." yazarak aynı zamanda Lord Aberdeen Hükûmetini eleştirmiştir.¹¹ Martin de bu görüşlere katılarak *Morning Post* tarafından desteklenen Lord Palmerston'un Kabineyi "yalnız pozisyonundan" kamuoyunun olumlu desteğini varsayarak "sağlam bir politika" izlemeye zorlayabileceğini savunmaktadır.¹²

1855 yılında Lord Aberdeen Hükûmetinin feshedilmesiyle 70 yaşında imparatorluğun o zamana kadarki en yaşlı başbakanı unvanını da alan Lord Palmerston özellikle milliyetçi duygularla Kırım Savaşı politikalarına yeni ve

⁹ Martin Kingsley, *The Triumph of Lord Palmerston, A Study of Public Opinion in England Before the Crimean War*, Hutchinson Publishers, Londra, 1963, s. 105.

¹⁰ "Russia and Turkey"; *The Daily News*, 23 Eylül 1853.

¹¹ "The Eastern Question"; *The Blackburn Standard*, 28 Eylül 1853.

¹² Marvin Swartz; *The Politics of British Foreign Policy in the Era of Disraeli and Gladstone*, The Macmillan Press, Londra, 1985, s. 120.

başarılı bir yön vermiştir. Her ne kadar Osmanlıların savaşı kazanmalarını sağlayamasa da Karadeniz'in silahsızlanmasında ve 1856 Paris Barış Antlaşması'nın imzalanarak Osmanlı lehine bu durumun garantilenmesinde başarılı olmuştur. Kırım Savaşı'nda Başbakan Lord Palmerston'un politikalarına ilişkin gerek Kabine içinde gerekse de toplumun gözünde çok derin görüş ayrılıkları bulunmuyordu. İngiltere'nin Palmerston'u destekleyenlerin büyük sempatilerinin yanında halkla olan ilişkisi Parlamento içinde Richard Cobden ve John Bright gibi radikal savaş muhaliflerinden dahi gönülsüz bir saygı görmüştür. Bright'a yazdığı bir mektupta Cobden, "Lord Palmerston'un etkisi altında İngiliz halkının büyüdüğünü ve kendilerini Avrupa ve dünyanın başka bir yerine daha kolay adapte edeceklerini" belirtmişti.¹³ *Kırım Savaşı Koleksiyonu* mektuplarında Karl Marx bu konuşmanın ayrıntılarını verir ve Cobden'in Palmerston'a karşı görüşlerinin doğasını anlatır:

"Lord Palmerston, Richard Cobden'a, kendisi ve meslektaşları tarafından benimsenen yolu göstermek için tek bir geçerli neden olmadığını kanıtlamıştı ve her cümlede coşkulu tezahüratlarla kesintiye uğrayan konuşmasında yaşlı tarihçi, küstah ve kendi içinde çelişkili bir tavırla durumu anlatmayı başardı. 'Türkiye'nin kendi içinde hayat ve refah unsurlarına sahip olduğundan memnunum ve Majesteleri Hükûmetinin izlediği yolun, ülkenin onayını hak eden ve herkesin görevi olacağı sağlıklı bir politika olduğuna inanıyorum.' Shakespeare ve Sydney'in de belirttiği gibi Lord Palmerston nasıl yapacağını bilmediği bir şeyi yapmaya korkunç bir cesaret gösterdi."¹⁴

Ridley de Kırım Savaşı sırasında "Bright ve Barış Derneğine karşı oluşturulan bir nefret kampanyasında; bu tür sözler Hane'nin çok dışına çıkacak olsa da Parlamantonun birçok üyesini şoke etti." diyerek toplumun Palmerston'a tam desteğinin altını çizmiştir.¹⁵ Bu durum 11 Haziran 1853'te İngiliz çıkarlarını ve prestijini korumak için Palmerston'un 1841 Londra Konferansı gibi olaylar sırasında diplomasi yoluyla barış arama girişimleriyle

¹³ Donald Read; *Cobden and Bright: A Victorian Political Partnership*, Edward Arnold Publishers, Londra, 1967, s. 115.

¹⁴ Karl Marx; "The Turkish Question in the Commons", *The Eastern Question, A Reprint of Letters Written 1853-1856 Dealing with the Events of the Crimean War*, Swan Sonnenschein & Co. Limd, Paternoster Square, Londra, 1897, s. 116-117.

¹⁵ Palmerston'un büyük bir hayranı olmasının yanı sıra Bright'tan da nefret eden Macaulay, "Palmerston'un huy, muhakeme ve terbiye eksikliği olsa da performansı neredeyse inanılmazdı." diye yazmıştır. Jasper Ridley; *Lord Palmerston*, Granada Publishing Limited, Londra, 1972, s. 576.

de ilişkilendirilebilir. Çeşitli gazeteler, halkın Palmerston'un diplomasideki öncü rolüne verdiği desteği bildirmiştir.¹⁶

Şubat 1856'daki Konferans'ın ardından imzalanan Paris Barış Antlaşması, Avusturya, Fransa ve Rusya'nın İngiltere ile ortak verdiği bir kararla Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti altına aldı. Bu aynı zamanda Osmanlı egemenliğinin her platformda ve şartta korunacağı anlamına geliyordu. Ancak Palmerston'un Osmanlı güvenliğine yönelik ve gelecekteki tehditlere ilişkin açıklamaları Osmanlı Devleti ile daha yakın bir ilişki anlamına geliyordu. Palmerston, bu ittifakın geleceğine yönelik kaygılarını saklamayacak ve "Eğer bu güven ne yazık ki sarsılırsa ittifakın gücünün maddi olarak da çok sarsılacağını kendimizden gizlemeye çalışmak boşunadır." diyecekti.¹⁷

Tüm bunlara karşılık, dönemin Hazine Bakanı Gladstone Osmanlı Devleti'ne yönelik Palmerstoncu politikalara karşıydı ve bu nedenle ekonomik reformların uygulanmasını ertelemeye karar verdi. Osmanlıya açılan İngiliz kredisine de her zaman karşı çıkmıştı. Ayrıca kamuoyunun potansiyel gücünü fark ederek Doğu Sorunu konuşmalarında savaş dönemine atıfta bulundu, "Bunu sadece Kırım Savaşı için söyleyeceğim ve sanırım Dr. Baxter-Langley'in¹⁸ onayını alacağım, benim görüşüme göre, Kırım Savaşı bize ciddi yükümlülükler yükledi ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için görevler bulunuyor."¹⁹ Karaca'ya göre Kırım Savaşı'nın Gladstone üzerindeki etkileri çok boyutluydu. Disraeli ile arasındaki rekabetin başlangıcı olması, özellikle Gladstone'un kamuoyu üzerindeki anlatı gücüyle pekiştirilen Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ayırım ve siyasi atmosferin Osmanlı Devleti'ne düşmanlık düşünceleriyle ittifaktan itilafa dönüştürülmesiydi.²⁰

Steele, bu argümanı destekleyerek Palmerston'un bakanlığı sırasında Rusya ve Fransa'ya karşı Türk korumacılığını özellikle, "bir bekletme

¹⁶ Lord Palmerston, basın ve kamuoyunun yetenekli bir manipülatörüydü. Bu bağlamda Brown, "ancak Palmerston'un temyizinin beyan ettiği inancından daha derine indiğini" savunuyordu. Parlamento dışında radikal ve işçi sınıflarından halk desteğini çekerken siyasi inançlarını desteklediği kadar itibarına ve karizmasına da güvendiğini öne sürüyordu. David Brown; *Palmerston and the Politics of Foreign Policy, 1846-55*, Manchester University Press, Manchester, 2002.

¹⁷ Harold Temperley; "The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution", *The Journal of Modern History*, Sayı 4, No.: 3, Eylül 1932, s. 387-414.

¹⁸ John Baxter-Langley, Greenwich ve Güney Lancashire'da koltuk için beklerken Gladstone'un seçimini kolaylaştırmak için Greenwich'te avukatlık ve hayat sigortası yazarlığı yapıyordu. Gladstone'un Güney Lancashire'da kaybetmesiyle o da Greenwich'ten seçildi. John S. Mill; *Additional Letters*, University of Toronto Press, Toronto, 1991, s. 198.

¹⁹ William E. Gladstone; "A Speech Delivered at Blackheath on Saturday, September 9th, 1876: Together with Letters on the Question of the East", *Bristol Selected Pamphlets*, John Murray Publishing, 1876, s. 7.

²⁰ Taha N. Karaca; *İngiltere Başkanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı: Büyük Oyun*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, giriş.

operasyonu” olarak tanımlamakta ve “Britanya’daki siyasi ve dinî duyguyu göz önünde bulundurarak ekonomik ve siyasi yönlerini, halifenin can çekişen imparatorluğundaki stratejik ve ekonomik çıkarları için duyduğu endişeyi geçersiz kılabilecek” olduğunu öne sürmektedir.²¹ Bu, Osmanlı Devleti’nin varlığını sürdürmek için ekonomik, sosyal ve dinî Osmanlı reformlarına yönelik İngiliz desteğinin takip edilmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlılara yönelik bu geleneksel politikanın Palmerston’un kişiliği altında birleştiğini ve Gladstone’un İkinci Hükûmet Dönemi’ne kadar devam ettiğini ileri sürmek yerinde olacaktır. Bu dönem aynı zamanda İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin kongre diplomasisinden ittifaka dönüşmesine de tanık olmuştur.

2. İngiliz Parlamentosunda ve Basında Osmanlı-Rus Savaşı’nın Yansımaları

Büyük Oyun, XIX. yüzyılda İngiliz ile Rus İmparatorlukları arasında özellikle Orta ve Güney Asya, Balkanlar ve Kafkaslar üzerinde var olan siyasi ve diplomatik bir çatışmaydı. Bu rekabet, Hindistan, İran ve Afganistan’a kadar uzanmıştır. Gün geçtikçe güç kaybeden Osmanlı’nın Balkan ve Orta Doğu’daki toprakları ise şüphesiz ki her iki ülkenin de emperyalist çıkarlarında oldukça önemliydi. Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin Hristiyan tebaasının koruyucusu rolüne soyunurken İngiltere Kırım Savaşı’ndan bu yana Osmanlıyla oluşan ittifaka güveniyor ve Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını uyguluyordu.

1860’lı yıllardan itibaren Rusya, özellikle Sırbistan ve Bulgaristan’da Slav milliyetçilerinin çıkarlarını savunma konusunda giderek daha iddialı bir resmî rol üstlenmişti. Bu politikalar hem Rusya’da yükselen Panslav hissiyatıyla uyum gösteriyor hem de rakiplerine karşı Rusya’ya bir miktar siyasi koz sağlıyordu. 1875’te Bosna-Hersek’te ve 1876’da Bulgaristan’da ayaklanmalar sonrasında özellikle Rusya’daki Panslavistlerin doğrudan müdahale için baskı yaptığı görülmektedir. 1877 yılı başlarında diplomatik uzlaşmaların da çıkmaza girmesiyle 24 Nisan 1877’de Rusya Osmanlıya karşı resmen savaş ilan etmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca İngiltere’de gerek kamuoyunun gerekse de siyasi partilerin Rusya ve Osmanlı Devletlerinde kamplaştığı görülmektedir. Liberaller, Kırım Savaşı geleneğinin aksine Rusya’ya karşı Osmanlıyı korumayı değil Avrupa’nın barışı için bir Avrupa Uyumu (Concert of Europe) oluşturulmasını destekliyorlardı. Türk

²¹ David E. Steele; *Palmerston and Liberalism 1855-1865*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 276.

Hükûmetinin özellikle Hristiyan azınlıklara zulmettiği düşüncesi de Liberallerin öne sürdüğü bir diğer argümandır. Örneğin *Exeter Flying Post* ‘Constantinople’ adlı haberinde bu görüşü destekleyerek Türklerin 1856 Paris Antlaşması uyarınca Hristiyan tebaanın haklarını garanti altına almayı başaramadığını ve bu nedenle Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya Osmanlı topraklarına müdahale etme fırsatı verdiğini öne sürmüştür.²²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı şüphesiz ki İngilizlerin Osmanlılara yönelik diplomatik dengelerinin değişmesi ve Gladstone muhalefeti ile Disraeli Hükûmeti arasındaki rekabet için de önemli bir alandı. Ulusal gazetecilikte, muhafazakâr veya liberal, dinî basın, bölgesel gazeteler ve karikatürler dönemin görsel metaforları olarak kabul edilebilir. Bu dönemde gazetelerin yoğun olarak Osmanlı-Rus Savaşı ile Kırım Savaşı arasında paralellikler kurmaya başladığı görülmektedir. Basın özellikle Tory ve Whigler arasında kamplaşmış ve Shannon’un da belirttiği gibi “Liberallerin desteklediği gazeteler: *Daily News*, *Manchester Guardian*, *Sheffield Independent*, *Darlington Echo*”, hiç şüphesiz Hükûmete karşı muhalif hareketin sesi olmuşlardır.²³ Örneğin “*The Times*” gazetesi de savaş karşıtı bir tutum sergilemiş ve “Kırım Savaşı sırasında hiç kimse çatışmanın kesin nedenini gösteremezdi; (savaşın) yokluğunda Avrupa’nın barış içinde kalacağı kesin bir olaydı; (iktidarlar) sadece tek bir yöndeki duyguların ve olayların kontrol edilemez bir ivmesine işaret edebilirlerdi ve bunun altında milletler amaçsızca ve büyülenmiş bir şekilde savaşa sürüklenmiş görünüyorlardı.” yazacak ve aslında İngilizlerin içinde bulunduğu şartların ülkeyi savaşa sürüklediğini savunacaktı.²⁴

Londra’daki yerel basında ise liberal “*The Pall Mall Gazette*” ve muhafazakar “*The Northern Echo*” ideolojik olarak birbirine zıt iki kutbu temsil etmektedir. Örneğin “*The Pall Mall Gazette*”, Gladstone’un Kırım Savaşı dönemindeki Hazine Bakanlığı ve savaş karşıtlığına atıfta bulunarak “Eğer Kırım Savaşı gibi mükemmel bir masal oluşturulmasaydı iki yıldan fazla bir süredir dünyada olan her şeyden genellikle habersiz görünen İngiliz gazetelerinin suçu olmayacaktı. Bay Gladstone’un açıklamasının muhalefetin öne sürdüğü gibi tamamen kabul edilemeyeceğini varsayalım ancak Bay Gladstone bakan olarak Sivastopol’a yapılan İngiliz seferi gerçeğinde olduğu gibi tarihi tamamen saptırmaya cesaret edemez.”²⁵ Buna karşılık *Northern Echo* İngilizlerin Osmanlı Devleti’ne verdiği desteğin azalmasını “tarafsızlık ajitasyonu” olarak tanımlamış ve “sağlam bir sürekliliği adına dışavurumunun

²² “Constantinople”; *Exeter Flying Post*, 24 Ocak 1877.

²³ Richard Shannon; *Gladstone and the Bulgarian Agitation*, Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Great Britain, 1963, s. 49.

²⁴ *The Times*; 17 Ekim 1877, s. 7.

²⁵ “Fears of the Timid and Foolies of the Foolish”; *The Pall Mall Gazette*, 18 Ocak 1877.

o kadar geniş ve genel olduğunu” savunmuştur.²⁶ *Lloyd’s Weekly, Reynold’s Newspaper* ve *Standard* gazetelerinin çoğunlukla *The Times* ve *The Daily News* raporlarını tekrarladıkları görülmektedir. Bu bağlamda, liberallere yakınlığıyla bilinen Katolik basının tutumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Rossi, 1876-1878 yıllarını “liberallerden yabancılaşma” dönemi olarak tanımlarken Doğu Sorunu’nun Katolikler üzerindeki en büyük etkisinin Muhafazakâr Parti ile siyasi ilişkileri derinleştirdiğinin altını çizmiştir.²⁷ Burada altının çizilmesi gereken bir diğer nokta, İngiliz İmparatorluğu’nun uzun süredir uğraştığı İrlanda’da da yaşanan sorunlar ve Osmanlıyla ilişkiler arasında basında kurulan paralelliklerdir. Katolik İrlandalıların 1845’e kadar İngiliz ana karasından yabancılaşması, yaşanan Büyük Kıtık, İrlanda nüfusunun hızla artması ve özerklik mücadelelerine karşılık Osmanlıda yaşayan Hristiyan azınlıkların bağımsızlık isyanları arada kurulan benzerlik elementleridir. Öte yandan gazete makalelerinin analizi ve editörlere yazılan mektuplardaki okuyucuların algıları da kamuoyunun görüşlerini anlayabilmek için önemlidir. İrlanda Özerklik Konfederasyonu Başkan Yardımcısı ve Onursal Sekreteri Hugh O’Donnell, *Freeman* gazetesinin editörüne yazdığı mektubunda “İngiliz siyasi partileri tarafından ortaya konan İrlanda karşıtı gücün sonuç vermeyeceğini, İrlanda halkının yeryüzündeki ve Osmanlıdaki tüm Hristiyan güçleri desteklediğini ve büyük İrlanda örgütünün teşvikinde yeni bir çağın açılacağını ciddiyle talep ettiklerini” belirtmiştir.²⁸

1877 yılı, 23 Aralık 1876’da gerçekleşen İstanbul Konferansı’nın gölgesinde başladı. Bu konferans, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ana nedenlerinden biri olarak görülse de Avrupa diplomasisinin geleceği için de bir dönüm noktasıydı. Konferansın göze çarpan özelliği ise Britanya’nın Doğu politikalarının iki yönde gelişmeye başlamasıdır. İlki, Benjamin Disraeli Hükümetinin İmparatorluğun kolonyal çıkarları gölgesinde Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikasının 1876 Bulgar Ajitasyonu sırasında William Gladstone önderliğindeki Osmanlı Hükümeti karşıtı propagandasının bir sonucu olarak sona eriyor olmasıydı. Bir diğeri ise geleneksel Türk yanlısı politikanın başarısızlıklarının konferansa Britanya’yı temsilen katılan geleceğin Başbakanı Lord Salisbury’nin söylemlerinde de kendini göstermesi ve bununla daha da yükselen Osmanlı Hükümeti karşıtı eğilimlerdi. Steele 1876 İstanbul Konferansı görüşmelerinde “Osmanlı otoritelerinin baskısına ve inatçılığına karşı Salisbury’nin itibarını İngiliz kamuoyunun desteği ve görüşleri ile de desteklediğine” dikkat çekmektedir.²⁹

²⁶ “The Nation’s Mandate to Parliament”; *The Northern Echo*, 17 Ocak 1878.

²⁷ John P. Rossi; “Catholic Opinion on the Eastern Question, 1876-1878”; *Church History*, Sayı 51, No.: 1, Mart 1982, s. 54.

²⁸ “Irish Work in England”; *Freeman’s Journal and Daily Commercial Advertiser*, 1 Haziran 1877.

²⁹ Steele; s. 118.

Konferansın yansımalarının yanı sıra, Gladstone'un Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi, çok sayıda destekçisiyle birlikte artmaya devam etmiştir. Gladstone, 17 Ocak'ta Hawarden'daki konuşmasında, Kırım Savaşı zamanlarına atıfta bulunarak Hristiyan azınlıkların ekonomik ve sosyal eşitliğine ilişkin vaatlerin Osmanlı Hükûmetleri tarafından tutulmadığını şu sözlerle savunmuştur:

“Kırım Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Hükûmeti dünyaya, belki de tarihteki en ciddi angajmanı vermişti çünkü bu kan ve gözyaşıyla yoğrulmuş bir nişandı. Hristiyan tebaası adına tüm bu hakları belirlemek, tam bir sivil ve sosyal eşitlik sağlamak yerine Türk Hükûmetinin isyana veya katliama yol açmasına karşı, İngiliz iktidarları yirmi yıllık bir sükûnet izledi.”³⁰

Ayrıca Gladstone'un 17 Ocak'ta Türkiye'nin Hristiyan nüfusuyla ilgili makalesi *Belfast News-Letter*, *Birmingham Daily Post*, *Daily Gazette*, *Daily News*, *Dundee Courier*, *Argus*, *Leeds Mercury*, *Liverpool Mercury*, *Northern Echo*, *Pall Mall Gazetesi* ve *Western Mail* gibi ülkenin çeşitli bölgelerindeki gazetelerde geniş yankı uyandırdı. Bu gazeteler farklı bakış açılarına sahip olmakla birlikte, Gladstone'un Doğu Sorunu'na ilişkin yazıları, ülkenin her bölgesinde ününün artmasında büyük rol oynamıştır. Başka bir deyişle, liberal devlet adamına karşı veya onun yanında, halkın çoğunluğu Gladstone'un Doğu Meselelerinde görüşlerini önemserken tüm bu gelişmelerden sonra Disraeli'nin Kabinesinin dış politikada nasıl bir yol izleyeceğini merak ediyordu.

Osmanlı-Rus Savaşı boyunca Temmuz ve Ağustos 1877'deki parlamento kayıtları incelendiğinde tartışmaların özellikle İstanbul'un işgali ve Osmanlı Devleti'nin bölünmesi konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu başlıklar özellikle Rusya, Avusturya ve Almanya arasındaki ittifak, İngiliz çıkarları ve İngiltere'nin savaş sırasındaki tarafsızlığı ile de yakından ilgilidir.³¹ İngiliz toplumunda ise savaştaki siyasete yönelik artan bir kutuplaşma mevcuttur. Seton-Watson İngiliz kamuoyunun üç ana gruba ayrıldığını öne sürmektedir. İlki Rusya'yı en tiz seslerle kınayan ve Rusya'ya karşı bir savaşı destekleyen Jingolar;³² Osmanlı Devleti'nin çöküşünü

³⁰ “Gladstone on Christian Population”; *The Daily News*, 17 Ocak 1877.

³¹ Bir soru önergesinde “Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı güçler tarafından bölünmesi için Majesteleri Hükûmetinin Rusya, Avusturya ve Almanya arasında bir antlaşmaya ilişkin herhangi bir bilgi alıp almadığının araştırılmasını istenirken eğer durum öyleyse İngiliz çıkarlarının bu kadar ciddi şekilde tehlikeye girdiği eylemsizliğin nedeni bu mudur?” denecektir. Hansard Parliamentary Debates House of Commons (HC); HC Deb 09 July 1877 Vol. 235 cc 967-8, “English Occupation of Constantinople”, HC Deb 07 August 1877, Vol. 236, cc 535-6, “Turkey-Partition of the Ottoman Empire-Question”

³² Mitinglerinde Jingoların sloganına dönüşen dörtlük şöyleydi:

“Savaşmak istemiyoruz ama savaşırsak Jingo olarak

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 31-52

memnuniyetle karşılayan ve haksız olduğu için Rusya ile savaşa kesinlikle karşı olan Liberaller ve anlaşmazlığın Avrupa cephesinde olduğu konusunda ısrarcı Rusya ile adil bir zeminde olabileceğini savunan orta yol denebilecek son gruptur.³³ Ayrıca *Daily Telegraph* gazetesinin Disraeli'nin özel organı olduğu öne sürülürken Bulgar davasının özel savunucusunun *Daily News* olduğunu ve ülkedeki aklı başında görüşlerinse giderek temsilcisi artan *Times*'in temsil ettiği iddia edilmektedir.³⁴ İngilizlerin savaşta olma olasılığı veya barışı koruma konusundaki tarafsızlığına karşı gelişen tepkilerle birlikte gelecekte bir konferans düzenlenmesinin gerekçeleri zamanla daha da netleşmeye başladı. Barış koşullarıyla ilgili olarak *Times* muhabiri, Boğazlar ile İstanbul Sorunu'nun Bulgar Ajitasyonu'ndan tamamen farklı olduğunu öne sürmüştür. Boğazlar Sorunu'nun Rusya tarafından her zaman bağımlı olarak değerlendirildiğini ve muhtemelen Prens Bismarck'ın konuşmasından bu yana, İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nın anahtarını elde etmek için yapılacak herhangi bir girişimin, onun sadece İngiltere'ye değil, tüm Avrupa'ya rakip olacağını tahmin edildiğini belirtmiştir.³⁵

Times gazetesi, Doğu Sorunu'nun yalnızca Türk-Rus meselesi olduğunu reddederek İngilizlerin antlaşmayı koşulları sorgulamadan kabul etme olasılığının olmadığını vurgulamıştır. Bununla ilgili olarak 1 Mart 1878 tarihinde “Tek başımıza fedakârlıklar yaptık ve zaferler kazandık. Kendimiz için bir antlaşma yapmamıza izin verilmeyen çocuklar mıyız? Avrupa antlaşmalarından bahsediyorsunuz ama Prusya, Avrupa anlaşmalarını hiç kimsenin rızasını almadan değiştirmede mi?” yazacaktır.³⁶ Wirtwein bu barış antlaşmasıyla tüm İngiltere'nin her tartışma maddesinde birleştiğini, bir başka deyişle, karşıt argümanlarda bile İngilizlerin düşüncelerinde bir birlik olduğunu öne sürmektedir. Barış antlaşmasının ardından dönemin Dışişleri Sekreteri Lord Derby, İngiliz dış politikasının geleceği için kritik soruyu parlamentoda yöneltmiştir: “İstanbul'u kim alacak? Hiçbir büyük güç onu bir diğer büyük gücün elinde görmek istemez, hiçbir küçük güç ise onu elinde tutamaz ve ortak işgale gelince tüm çareler hem tehlikeli hem de şüphelidir.”³⁷

Gemilerimiz var, adamlarımız var, paramız da

Rus Ayısı'yla daha önce savaşmıştık ve bizler Britanyalıyız.

Ruslar Konstantinopolis'i alamayacak.” Swartz; s. 76. Theodore K. Hoppen; The Mid-Victorian Generation 1846-1886, Clarendon Press, Oxford, 1998, s. 627.

³³ Robert W. Seton-Watson; *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, Macmillan Press, Londra, 1935, s. 345.

³⁴ *age.*; s. 345.

³⁵ “The Terms of Peace”; *The Times*, 7 Mart 1878.

³⁶ “The Eastern Question and the Conditions of the Peace”; *The Times*, 1 Mart 1878.

³⁷ John Morley; *The Life of William Ewart Gladstone, Vol. II. (1859-1880)*, Macmillan and Co., Limited, Londra, 1911, s. 434.

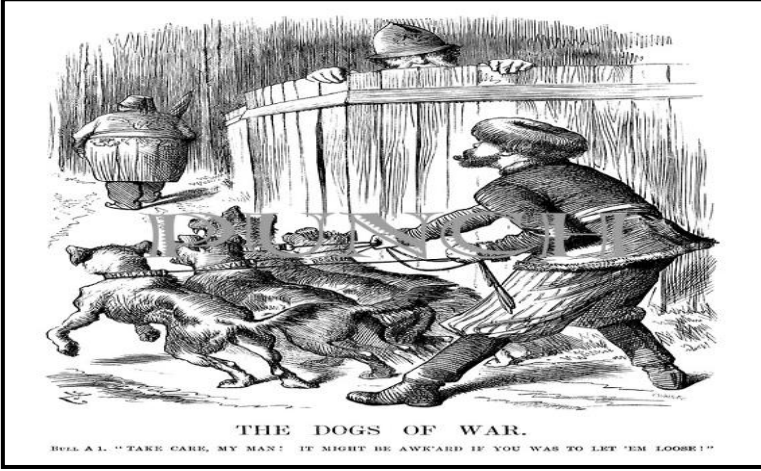
Muhafazakâr Bekçi adlı bir yazar, Başbakan Disraeli'ye yazdığı "İstanbul ve ona kim sahip olacak?" adlı kitapçığında İstanbul'un Doğu ve Batı'daki İngiliz egemenliklerinin başkenti olması gerektiğini savunmuş ve Disraeli'nin dışında hiçbir bakan ya da devlet adamının bu fikri gerçeğe uyarlayamayacağını öne sürmüştür.³⁸ Disraeli'nin realpolitik düşüncesindeyse Osmanlı başkentine atfedilen bu emperyalizm fikri ve tüm Osmanlı vilayetleri üzerinde olacak İngiliz hegemonyası karşılık bulmuyordu. Osmanlı topraklarına sahip olmak, Rusya, Avusturya ve hatta Almanya gibi Büyük Güçler için yeni sorumluluklar ve bir *casus belli* olmasının yanında İmparatorluğun birliğini koruma şeklindeki geleneksel politikanın bile ötesindeydi.

Dönemin karikatürleri, gazetelerin mevcut dış politikalara ilişkin siyasi duruşunu da gösteriyordu. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, kamuoyunun ilgisiyle birlikte karikatür sayısında da önemli bir artış olmuştur. Başka bir deyişle, kamuoyu büyük ölçüde Osmanlı Devleti'ne karşı parti siyaseti ve dış politika tarafından oluşturulmuştur. Özellikle *Punch* dergisinde yayımlanan karikatürlerin de güçlü bir etkisi olmuştur. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi ve sırasındaki siyasi durumu betimleyen "Savaş Köpekleri" adlı karikatür, Rusya, İngiltere ve Osmanlı üçgeni arasında yaşananları gözler önüne sermektedir. Balkanlar, Rumen, Sırp, Bulgar ve Karadağlıların tasmlarında adlarını gösteren köpeklerle sembolize edilmiştir. Rus kılığına girmiş köpekleri tutmaya çalışan bir adam, çitlerin üzerinden olanları gözetlerken İngiltere, köpekleri serbest bırakmanın tehlikeli olabileceğini öne sürmektedir. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın hasta adamı, şişman ve savunmasız bir adam olarak temsil edilmiştir.³⁹ *Sheffield Daily* gazetesinin mizah köşesindeyse "Bir günlük bir çocuk Türk ordusuna hizmet etmekle yükümlü ve muafiyet vergisi ödemek zorundadır. Açıktır ki Türkler İngiltere'yi sadece kendi tebaası olarak görürken büyük savaş oyununun ise en basit çocuğu olarak görüyorlar." yazarak Türk-İngiliz müttefikliğine kinayeli olarak yaklaşmıştır.⁴⁰ Dolayısıyla bu gazete karikatürlerinin taraflarca sunulan belgelerin gerçekliğini sorgulamadan bu dönemi illüstrasyonlar yoluyla ortaya koyduğuna şüphe yoktur.

³⁸ A Conservative Watchman; "Constantinople and Who Is to Have It?, A Letter to the Right Hon. the Earl of Beaconsfield", William Ridgway, 169, Piccadilly, W., Londra, 1878, s. 1-13.

³⁹ "The Dogs of War", *Punch or The London Chivalry*; 17 Haziran 1876, (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2021) [https://www.wikiwand.com/en/Joseph_Swain_\(engraver\)](https://www.wikiwand.com/en/Joseph_Swain_(engraver))

⁴⁰ "Children in Arms"; "Extracts from Punch", *The York Herald*, 20 Ocak 1877.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, II. Abdülhamit'in ülke yönetimi ve dış politikası için de bir dönüm noktasıydı. Gladstone'un önderliğindeki Bulgar Ajitasyonu propagandasının yarattığı kaotik atmosfer ve İngiliz kamuoyunun tepkisi göz önünde bulundurulduğunda Disraeli Hükûmetinin Türk yanlısı politikalarının değişmesi ve Osmanlıyla Kırım Savaşı sonrasındakine benzer bir müttefikliği beklemek gerçekçi bir görüş olmazdı. Nitekim Chowdhury de Disraeli Hükûmeti altındaki Britanya'nın kamuoyunun akıntısına karşı gelme ve Osmanlıya yardım etme konusundaki isteksizliğinin sonunda uzun süredir devam eden Osmanlı-İngiliz dostluğunun sona ermesine ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek bir Osmanlı-Alman ittifakına yol açtığını savunmuştur.⁴¹ Bununla birlikte, II. Abdülhamit'in hâlâ İngilizleri sadık bir müttefik olarak gördüğü ve Rus Panslavizmi'ne karşı onun yardımına güvendiği konusunda genel bir kanı mevcuttur. Pears, II. Abdülhamit'in daha Plevne'nin düşmesinden önce İngiltere'nin müdahalesinden beklentisinin oldukça yüksek olduğunu ve 13 Şubat 1877'de Rus ordusunun ilerleyişini öğrenene kadar İngiltere'nin kendisini kurtaracağına inandığını belirtmektedir.⁴² Georgeon da bu görüşe katılarak II. Abdülhamit'in "bu rüyasının" savaşın sonuna kadar süreceğini iddia etmektedir.⁴³

İngiltere'nin Osmanlı-Rus Savaşı sırasındaki tavrına ilişkin kararlar, liberal toplantılar, konferanslar ve mektuplardan oluşuyordu. 4 Mayıs 1877

⁴¹ Racheed Chowdhury; *Pan-Islamism and Modernisation During the Reign of Abdulhamid II 1876-1909*, McGill University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 90-91.

⁴² Edwin Pears; *Life of Abdulhamid*, Constable & Company Ltd., Londra, 1917, s. 72.

⁴³ Francois Georgeon; *Abdulhamid II, le sultan calife, (Sultan Abdülhamid)*, çev. Ali Berktaç, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 88.

tarihinde *Daily News* gazetesi, Gladstone'un kararları için sağlanan ayrıntıları ve bilgileri açıklamak için önemli bir yer vermiştir:

“Türkiye ile Rusya arasındaki savaş artık kanıtlanmış bir gerçek, İngiltere'nin gelecekte oynayacağı rol ise Avrupa'nın her köşesinde tartışılıyor. Majestelerinin Hükümetinin üstlenmesi gereken üç görev bulunmaktadır. İlk ve en belirginini tarafsızlıktır. İkincisi, İngiliz çıkarlarını savunmak için yalnız Türkiye'yle veya Türkiye ve Avusturya ile ittifaktır. Üçüncüsü, Muhammet'in ve Hristiyan nüfusun Osmanlı boyunduruğundan kurtarılması için Rusya ile yapılacak bir ittifaktır. Bahsedilen ilk politika şimdi Majestelerinin Hükümeti tarafından yürütülüyor. İkincisi kural olarak kıtasal meselelerde komşularından daha fazla deneyime sahip olan erkeklerden oluşan Türk yanlısı veya Rus karşıtı bir parti tarafından savunulan politikadır. Argyll Dükü, Bay Gladstone ve *Daily News* tarafından temsil edilen üçüncü politika ise Muhafazakârların ve Liberal Partinin çoğunluğunun yanı sıra ülkenin geneli tarafından belirgin bir şekilde onaylanmadığı için hemen savunulamaz olarak reddedilebilir.”⁴⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Jingoizmin yükselişini ve işçi sınıflarının ülke yönetiminde etkin rolünün artmasını sağladığını söylemek yerinde olacaktır. Cunningham'a göre bu durum 1876 sonbaharından Bulgar Ajitasyonu üzerinden yürütülen kampanyadan başlayarak 1878 yazına kadar Berlin Kongresi'ndeki Muhafazakârların zaferine dek uzanıyordu.⁴⁵ A. J. Mundella 26 Aralık 1877'de Gladstone'a diplomatik kararlarda İngiliz kamuoyunun önemini anlatırken “İşçi sınıflarını savaş ilan etmeye ikna etmek için büyük çabalar sarf edildi ve hâlâ yapıyor ve bu amacın desteklenmesi için büyük miktarda para dolaşüyor. Maltman Barry... bu işteki en önemli ajan ve onu *Morning Post*'un ofisleri olduğu ortaya çıkan karargahına kadar takip ettim... Sadece baskı için yüzlerce pound harcanmış olmalı. İşçi sınıfı bölgeleri her yerde Rusya'ya karşı kışkırtıcı çağrılarla dolu.” diyecekti.⁴⁶

1878 yılının başından itibaren, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında İngiltere'nin tarafsızlığı ve İngiliz donanmasının Osmanlıya destek olarak İstanbul'a veya Çanakkale Boğazı'na gönderilmesi konusundaki tartışmalar, 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) barışına kadar iki ay sürmüştür. Henry Layard'ın Babıaliye yeni İngiliz Büyükelçisi olarak gelmesi, Bakanlar

⁴⁴ “Mr. Gladstone's Resolutions on the Eastern Question”; *Daily News*, 4 Mayıs 1877, *The Star*, 5 Mayıs 1877.

⁴⁵ Hugh Cunningham; “Jingoism in 1877-78”, *Victorian Studies*, Sayı 14, No.: 4, Haziran 1971, s. 429-453.

⁴⁶ *age*.

Kurulu kararları ve özellikle Başbakan Disraeli üzerinde etkili olan Osmanlı başkentinin Rusya tarafından ele geçirilebileceği haberlerini de beraberinde getirmiştir.⁴⁷ 1878 Berlin Kongresi, Avrupa diplomasisinde ve İngilizlerin Osmanlı Devleti politikalarında bir dönüm noktasıydı. Dönemin *Punch* karikatürü, Osmanlı topraklarının Hristiyan Avrupalı Güçler tarafından bu payını tasvir ederken İngiliz parti siyaseti ne ölçüde etkilendi sorusunu akıllara getirmektedir.⁴⁸ İngiltere'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde tarafsızlık politikası izlemesine karşın, bu kongre sonrasında özellikle aktif rol oynamasının en önemli nedenlerinden birisi Balkan coğrafyasında İngiliz İmparatorluğu'nun kolonyal çıkarlarını korumak istemesiydi.

Kamuoyunun etkisi Justin McCarthy'e göre daha kapsamlı boyutlara ulaşmıştır. Bu görüşe göre, Bulgar Ajitasyonu kampanyası, İngilizlerin

⁴⁷ 7 Ocak 1878'de Lord Derby, İngiltere'nin ateşkesi düzenlemesi gerektiği yönündeki önerilerine karşılık "Ekselanslarına böyle bir teklifin olumlu bir cevapla karşılanmayacağını söyledim ayrıca bunun gerçek olmadığına da dikkat çektim. İngiltere, tartışmada ara bulucu konumunu dahi kabul etmedi." diyecekti. 12 Ocak 1878'de Lord Derby, Layard'a yazdığı bir mektupta "Sultan'ın içinde bulunduğu durum hakkında benimle konuşmak ve Majesteleri Hükümetinin mevcut güçlüklerinde Babialiyeye yardım etmek için bir şey yapıp yapmayacağını sordu. Bense korkarım yapmayacak, diye yanıtladım." yazacaktı. E. J. Ellis; "The Sequence of Events in the Eastern Question, July 1875 to June 1878", *Bristol Selected Pamphlets*, 1878, s. 30.

⁴⁸ "Let us have a piece of peace, The Turk wishes he was a Christian", "Russo-Turkish War"; *The Punch*, 1878, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2021), http://etc.usf.edu/clipart/67500/67539/67539_russ_turk.htm

sempatisini kazanmasaydı Osmanlı-Rus Savaşı gerçekleşmeyecekti. Gladstone'un dinî sempati ve önyargıyla kamçılacağı siyasi fırsatçılığı İngiliz kamuoyu ile liberal basın desteğiyle Disraeli'nin kendi isteğine rağmen Türklerin yardımına gelmesini imkânsız hâle getirdi.⁴⁹ Disraeli'nin Kırım Savaşı'ndan bu yana geleneksel Osmanlı politikasına sempatisi veya sadakati emperyalist düşüncelerinin gölgesinde kalsa da Gladstone'un öne sürdüğü kısmen Turkofobik ve tarafsızlık yanlısı görüşler savaş sırasında toplumda daha da yerleşti. Shannon'un da belirttiği gibi, Gladstone'un konumunun çelişkilerine rağmen Hawarden'deki evi binlerce dindarın ve Kuzey Ülkesi gezicisinin hac merkezi hâline geldiği 1877 oturumunun bitiminden sonra çok açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁵⁰ 23 Ocak 1878'de Disraeli Kabinesinin İngiliz donanmasını sadece Çanakkale'ye değil İstanbul'a gönderme önergesini Avam Kamarasına sunması ve silahlanma için de altı milyonluk bir Kredi Oyu isteme kararı, kamuoyunda ve hatta Kabinenin içinde dahi geniş yankı uyandırdı. Seton Watson, İngiliz filosunu gönderme kararının güvenilir Layard'ın tavsiyesine dayandığını, ancak "bilinçsizce ve yalnızca Türk isteklerinin tamamen göz ardı edilerek" alındığını savunmaktadır.⁵¹ 23 Ocak'ta Lord Carnarvon ve Lord Derby, tüm bu gelişmeler üzerine istifa etmiş, bu da Disraeli Hükûmetinde yeni bir krize yol açmıştır.

4 Haziran 1878 Kıbrıs Sözleşmesi olarak da bilinen Türk-İngiliz Sözleşmesi sonuç olarak İngiliz İmparatorluğu'nun Kıbrıs'a yerleşmesiyle Osmanlılar için bir İngiliz güvencesinden daha fazlasını ifade ediyordu. Hem George Earl Buckle⁵² hem de Lady Gwendolen Cecil,⁵³ sözleşmeyi "diplomatik yapının temel taşı" olarak ele alırken⁵⁴ Kovic, Disraeli'nin Kraliçe için bölgedeki İngiliz çıkarlarına dair güvencesine atıfta bulunmaktadır.⁵⁵ Kovic, ayrıca İngiliz İmparatorluğu'nun Kıbrıs'a yerleşmesinden önce Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gidişatını da kamuoyunun yönlendirdiğini, İngilizlerin Kıbrıs'ı ele geçirmesiyle ilgili haberler nihayet kamuoyuna açıklandığında, İngiliz-Türk dostluğunun tuhaf doğasına ilişkin ironik yorumların çokluğuna değinmektedir.⁵⁶

⁴⁹ Justin McCarthy; *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1995, s. 64.

⁵⁰ Shannon; s. 271.

⁵¹ Seton-Watson; s. 316.

⁵² *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield* isimli eserin yazarıdır.

⁵³ *The Life of Robert Marquis Salisbury* isimli eserin yazarıdır.

⁵⁴ Seton-Watson; s. 430.

⁵⁵ Kraliçe ile yazışmalarında Disraeli, "Bu ada 'Batı Asya'nın anahtarıydı.'" ve Kıbrıs'a yerleşmesi ile birlikte "İngiltere'nin Akdeniz'deki gücü o bölgede kesinlikle artacak ve Majestelerinin Hint İmparatorluğu son derece güçlenecek." diye belirtmişti. Kovic; s. 263.

⁵⁶ age.; s. 280.

Sonuç

Doğu Sorunu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı-Rus-İngiliz üçgenine dayanıyordu. Özellikle 1877 yılı diplomatik ilişkilerde revizyonların olduğu bir yıl olmuştur. Bununla birlikte, 1878 yılı gerek barış antlaşmaları gerekse de köklü değişimlerle daha da kritik geçmiştir. Osmanlı topraklarının taksimi ile ilgili sorular yeni bakış açıları yaratırken eski Osmanlı topraklarında savaş sonrasında Rusya ile İngiltere ilişkilerinde bir yumuşama yaşanmıştır. Dolayısıyla Doğu Sorunu'nun savaşın son döneminde Britanya İmparatorluğu için aktif olarak tarafsızlığını koruma sorununa dönüşmüştür. İngiltere'nin uluslararası arenadaki prestiji ve gücü gibi, iç politikada istikrarın sağlanması da Muhafazakâr Hükümet için önemli bir konu hâline gelmiştir. Lord Derby, II. Abdülhamit'in Osmanlı Devleti'ne gayriresmî yardım talebine rağmen, savaş tarafları arasında ara bulucu olmayı bile reddederken Layard'dan gelen telgrafların cevaplarında ülkenin tarafsızlığını temsil etmeye çalışmıştır.

Kırım Savaşı'ndan itibaren İngiliz kamuoyunun dış politikada etkin bir aktör hâline gelmesiyle birlikte karar mekanizmaları üzerindeki derin etkisi açıktır. Basının artan gücü ve İngiliz halkının dış dünyadaki gelişmelere duyarlılığının artması bu gelişmede en temel iki etmendir. Gerek Osmanlı'da yaşanan isyanlarla oluşan "Müslüman Türkler Hristiyan azınlıklara zulmediyor." düşünceleri gerekse de ülke içinde artan ekonomik bunalımlar ve emperyalist düşünceler Osmanlıyla bir ittifakın yerine Avrupa Uyumu düşüncesinin benimsenmesine neden olmuştur.

Tüm bu gelişmelerle birlikte, Gladstone'un Bulgar Ajitasyonu'na müdahil olmasıyla İngiliz-Osmanlı ittifakının değişimini hızlandırırken Disraeli Hükümeti ve Dışişleri Bakanlığının iş birliğine ilişkin gazete haberleri ve makaleler sayesinde kamuoyunda bir algı oluştuğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu siyasi atmosferde, gazeteciliğin doğasının da İngiliz dış politikasının Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik kararlılığıyla geliştiğini ve nihayetinde Disraeli Hükümetinin bile kamuoyunun Türk yanlısı dış politikasını değiştirme talebine karşı koyamadığını söylemek yerinde olacaktır. Sonuç olarak Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yapısı tamamen değişmiş, Türkofobik yaklaşımlardan oluşan ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek yeni bir dönem başlamıştır.

Kaynaklar

Gazeteler-Karikatürler

"Children in Arms"; Extracts from Punch, *The York Herald*, 20 Ocak 1877.

“Constantinople”; *Exeter Flying Post*, 24 Ocak 1877.

“Fears of the Timid and Foolies of the Foolish”; *The Pall Mall Gazette*, 18 Ocak 1877.

“Gladstone on Christian Population”; *Daily News*, 17 Ocak 1877.

“Irish Work in England”; *Freeman’s Journal and Daily Commercial Advertiser*, 1 Haziran 1877.

“Let us have a piece of peace, the Turk wishes he was a Christian”, “Russo-Turkish War”; *The Punch*, 1878, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2021), http://etc.usf.edu/clipart/67500/67539/67539_russ_turk.htm

“Mr. Gladstone’s Resolutions on the Eastern Question”; *Daily News*, 4 Mayıs 1877.

“Mr. Gladstone’s Resolutions on the Eastern Question”; *The Star*, 5 Mayıs 1877.

“Russia and Turkey”; *The Daily News*, 23 Eylül 1853.

“The Dogs of War”; *Punch or the London Chivalri*, 17 Haziran 1876, (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2021) [https://www.wikiwand.com/en/Joseph_Swain_\(engraver\)](https://www.wikiwand.com/en/Joseph_Swain_(engraver))

“The Eastern Question”; *The Blackburn Standard*, 28 Eylül 1853.

“The Nation’s Mandate to Parliament”; *The Northern Echo*, 17 Ocak 1878.

“The Eastern Question and the Conditions of the Peace”; *The Times*, 1 Mart 1878.

“The Terms of Peace”; *The Times*, 7 Mart 1878.

The Times; 17 Ekim 1877, s. 7.

Makaleler

A Conservative Watchman; “Constantinople and Who is to have it?, A Letter to the Right Hon. the Earl of Beaconsfield”, William Ridgway, 169, Piccadilly, W., Londra, 1878, s. 1-13.

CAMPBELL, Kate; “W. E. Gladstone, W. T. Stead, Matthew Arnold and a New Journalism: Cultural Politics in the 1880s”, *Victorian Periodicals Review*, Sayı: 36, No.: 1, Bahar, 2003, s. 20-40.

CUNNINGHAM, Hugh; “Jingoism in 1877-78”, *Victorian Studies*, Sayı: 14, No.: 4 Haziran 1971, s. 429-453.

ELLIS, E. J.; “The Sequence of Events in the Eastern Question, July 1875 to June 1878”, *Bristol Selected Pamphlets*, 1878.

GLADSTONE, William E.; “A Speech Delivered at Blackheath on Saturday, September 9th, 1876: Together with Letters on the Question of the East”, *Bristol Selected Pamphlets*, John Murray Publishing, Londra, 1876.

GLADSTONE, William E.; *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray Publishing, Londra, 1876.

MARX, Karl; “The Turkish Question in the Commons”, *The Eastern Question, A Reprint of Letters Written 1853-1856 Dealing with the Events of the Crimean War*”, Swan Sonnenschein & Co. Limd, Paternoster Square, Londra, 1897.

MILLMAN, Richard; “The Bulgarian Massacres Reconsidered”, *The Slavonic and East European Review*, Sayı: 58, No.: 2, Nisan 1980, s. 218-231.

MILLSPAUGH, A. C.; “Popular Processes and International Relations”, *The Advocate of Peace (1894-1920)*, Sayı: 79, No.: 11, Aralık 1917, s. 327-331.

MUDDIMAN, Joseph G. & WILLIAMS J. B. (ed.); *The Times Tercentenary Handlist of English & Welsh Newspapers, Magazines and Reviews, 1620-1920*, University of Michigan Library Press, Londra, 1920.

ROSSI, John P.; “Catholic Opinion on the Eastern Question, 1876-1878”, *Church History*, Sayı: 51, No.: 1, Mart 1982.

TEMPERLEY, Harold; “The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution”, *The Journal of Modern History*, Sayı: 4, No.: 3, Eylül 1932, s. 387-414.

Kitaplar

BROWN, David; *Palmerston and the Politics of Foreign Policy, 1846-55*, Manchester University Press, Manchester, 2002.

DAVISON, Roderic H.; *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, The Isis Press, İstanbul, 1999.

GEORGEON, Francois; Ali Berktaş, (çev.), *Abdulhamid II, le sultan calife, (Sultan Abdülhamid)*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

HOPPEN, Theodore K.; *The Mid-Victorian Generation 1846-1886*, Clarendon Press, Oxford, 1998.

JONES, Aled; *Powers of the Press: Newspapers, Power and the Public in Nineteenth Century England*, Scholar Press, Aldershot, 1996.

KARACA, Taha N.; *İngiltere Başkanı Gladstone'un Osmanlıyı Yıkma Planı: Büyük Oyun*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

KARPAT, Kemal H.; *Studies on Ottoman Social and Political History*, Library of Congress and Publishing Data, Londra, 2002.

KINGSLEY, Martin; *The Triumph of Lord Palmerston, A Study of Public Opinion in England Before the Crimean War*, Hutchinson Publishers, Londra, 1963.

KOSS, Stephen; *The Rise and Fall of the Political Press in Britain, Volume I*, Hamish Hamilton, Londra, 1981.

LARKIN, Brendan W.; *The Times and the Bulgarian Massacres*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wesleyan University, Nisan 2009.

MCCARTHY, Justin; *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1995.

MCWILLIAM, Rohan; *Popular Politics in Nineteenth Century England*, Routledge Publishers, Londra, 1998.

MELLER, Jonathan P.; *The Development of Modern Propaganda in Britain 1850-1902*, Durham Theses, Durham University, Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/246/> Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021.

MILL, John S.; *Additional Letters*, University of Toronto Press, Toronto, 1991.

MORLEY, John; *The Life of William Ewart Gladstone, Vol. II. (1859-1880)*, Macmillan and Co., Limited, Londra, 1911.

NEGRINE, Ralph; *Politics and the Mass Media in Britain*, Taylor&Francis e-library, 2005.

PEARS, Edwin; *Life of Abdulhamid*, Constable & Company Ltd., Londra, 1917.

READ, Donald; *Cobden and Bright: A Victorian Political Partnership*, Edward Arnold Publishers, Londra, 1967.

RIDLEY, Jasper; *Lord Palmerston*, Granada Publishing Limited, Londra, 1972.

SETON-WATSON, Robert W.; *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, Macmillan Press, Londra, 1935.

SHANNON, Richard; *Gladstone and the Bulgarian Agitation*, Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Great Britain, 1963.

STEELE, David E.; *Palmerston and Liberalism 1855-1865*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

SWARTZ, Marvin; *The Politics of British Foreign Policy in the Era of Disraeli and Gladstone*, The Macmillan Press, Londra, 1985.

Parlamento Belgeleri

Hansard Parliamentary Debates House of Commons

_____HC Deb 09 July 1877, Vol. 235, cc 967-8, “English Occupation of Constantinople”

_____HC Deb 07 August 1877, Vol. 236, cc 535-6, “Turkey-Partition of the Ottoman Empire-Question”

Yayımlanmamış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

CHOWDHURY, Racheed; *Pan-Islamism and Modernisation During the Reign of Abdulhamid II 1876-1909*, McGill University, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

MULPETRE, Owen; *W. T. Stead and the New Journalism*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Teeside, 2010.